

Bartłomiej Sokołowski

Muzeum Niepodległości w Warszawie

ORCID: 0000-0002-6005-1024

Powstanie Styczniowe w źródłach drukowanych

Walki o niepodległość, stoczone w okresie Powstania Styczniowego, zasługują na upamiętnienie. Ze względu na kultywowanie tradycji, historii oraz dziedzictwa narodowego przekazywanie informacji na temat rozegranych bitew, a także losów powstańców jest ważnym elementem edukacyjnym dla przyszłych pokoleń. Po upadku omawianego zrywu narodowowyzwoleńczego powstały liczne poświęcone mu publikacje¹.

Rok 2023 został uznany przez Sejmik Województwa Mazowieckiego rokiem Powstania Styczniowego. Muzeum Niepodległości, upamiętniając pamięć o bohaterach styczniowych, zorganizowało i zaplanowało wiele wydarzeń kulturalno-naukowych, które pozwalają odbiorcom spojrzeć na zakres tejże problematyki w szerszym spectrum. Istotnym elementem tych działań jest wydanie reprintsu publikacji, która omawia genezę, przebieg, a także konsekwencje Powstania Styczniowego. Przedruk ten został zrealizowany w ramach serii wydawniczej Przypomnienia pod redakcją Tadeusza Skoczka.

¹ Autor w swoich rozważaniach, omawia wybraną publikację, poświęconą Powstaniu Styczniowemu. Z okazji obchodów 160. rocznicy wybuchu powstania Wydawnictwo Muzeum Niepodległości wydało trzy reprints znanych dzieł: Mieczysław Gawlik, *Powstanie Styczniowe*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów–Warszawa–Kraków 1925; J. Grabiec [Józef Dąbrowski], *Powstanie Styczniowe 1863–1864*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1921; August Sokołowski, *Powstanie Styczniowe 1863–1864*, Nakładem Franciszka Bondego, Wiedeń [b.d.].

Publikacja autorstwa Mieczysława Gawlika², *Powstanie Styczniowe*, pierwotnie została wydana w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich w 1925 roku. Dr Gawlik w pięciu rozdziałach omawia sytuację Polaków, Litwinów i Rusinów, którzy sprzeciwili się rządowi Imperium Rosyjskiego. W pierwszym rozdziale, *Pod zaborem rosyjskim przed nocą styczniową*, Gawlik przeanalizował wydarzenia poprzedzające walki narodowyzwoleńcze z tamtego okresu, a także przedstawił problematykę funkcjonowania Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim. Autor w skrócie omówił konfiskatę majątków polskich, które zostały odebrane przez rząd rosyjski po upadku Powstania Listopadowego, a także problem pogorszenia, w wyniku działań zaborców, stanu edukacji narodowej w Warszawie i Wilnie. W swoich rozważaniach przedstawił również działania na ziemiach polskich, zainicjowane podczas Wiosny Ludów. Pisał:

Zawitał wreszcie upragniony rok 1848, rok wiosny ludów, który miał ziścić pokładane nadzieje, dać wolność i swobody uciśnionym narodom. Po rewolucji „lutowej” w Paryżu, która obaliła tron króla Ludwika Filipa i wprowadziła rządy republikańskie, hasła wolności przeszły po całej Europie. Pod zaborem pruskim i austriackim nastał czas swobód, a więźniowie polityczni zostali wypuszczeni. W Poznańskim utworzył się „Komitet Narodowy”, we Lwowie „Rada Narodowa”, złożona z najznakomitszych obywateli (Al. Fredro, Franc. Smolka, Jan Dobrzański)³.

W przytoczonym fragmencie można zauważyć, iż autor omawiając problematykę kwestii polskiej, nie zapomniał także o wydarzeniach, które rozgrywały się równolegle na arenie międzynarodowej. W dalszych częściach pierwszego rozdziału opisał panowanie cara Aleksandra II od 1856 roku, a także funkcjonowanie dwóch głównych obozów tamtych czasów: białych i czerwonych. W swoich rozważaniach przedstawił strukturę wspomnianych wyżej

² Mieczysław Gawlik (1883–1928) – nauczyciel, historyk, autor publikacji: *Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII wieku*; *Dzieje odkryć geograficznych*; *Zygmunt Sierakowski; Nasi bohaterowie ostatniej walki o wolność (1863 r.)*; *Dzieje niepodległej Polski*.

³ M. Gawlik, *Powstanie Styczniowe*, (reprint), red. T. Skoczek, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2023, s. 2.

stronnictw, ich główne cele, a także przywódców⁴. W dalszej części zaprezentował przebieg manifestacji patriotycznych, które miały miejsce na ziemiach polskich przed wybuchem Powstania Styczniowego. Przedstawił protesty m.in. z dnia 11 czerwca 1860 roku, który wybuchł podczas pogrzebu Katarzyny Sowińskiej⁵ (udział w tej manifestacji wzięło około 20 tys. osób) oraz obchodów 30. rocznicy wybuchu Powstania Listopadowego (upamiętnienie bohaterów odbyło się w kościele karmelitów na Lesznie). Uzupełnieniem rozdziału *Pod zaborem rosyjskim przed nocą styczniową* jest opis działalności margrabiego Aleksandra Wielopolskiego⁶ podczas manifestacji ludności Warszawy i innych miast, a także konsekwencje „branki” – poboru rekrutów w nocy z 14 na 15 stycznia 1863 roku.

W drugim rozdziale *Walka o wolność i jej bohaterowie* autor omówił przebieg bitew oraz przedstawił sylwetki bohaterów Powstania Styczniowego. Prezentując działalność powstańczą na samym początku drugiej części publikacji, przedstawił problem badawczy w postaci pytania: „Jaki był stosunek sił polskich do wojsk rosyjskich w powstaniu styczniowym, jaki plan walki z wrogiem przemocą?”⁷ W dalszych rozważaniach omówił liczebność wojsk Rosjan na terenie Królestwa Polskiego i Litwy (93 tys. żołnierzy z 176 działami), podkreślając fakt, iż stacjonująca na granicy armia pruska (60 tys. żołnierzy) mogła w każdym momencie pomóc w działaniach tłumiących powstanie. Przedstawił także liczebność wojsk powstańczych.

⁴ Przedstawicielami białych była szlachta i bogate mieszczaństwo. Stronnictwo białych nie wierzyło w powodzenie powstania, wymierzonego w Imperium Rosyjskie. Na jego czele stanął hr. Andrzej Zamojski. Czerwoni byli reprezentowani przez młodzież, inteligencję **miejską i wiejską, oficjalistów, ziemian, a także przedstawicieli niższych szczebli duchowieństwa**. W swoich działaniach dążyli do realizacji zadań umożliwiających wybuch powstania. Przywódcami tego ugrupowania byli: Adam Asnyk, Jan Frankowski, Leon Frankowski, Stanisław Krajewski i Rafał Krajewski.

⁵ Katarzyna Sowińska z domu Schraeder (1776–1860) – działaczka patriotyczna i charytatywna, żona gen. Józefa Longina Sowińskiego.

⁶ Aleksander Wielopolski (1803–1877) – polityk, margrabia, inicjator branki w Królestwie Polskim w XIX w.

⁷ M. Gawlik, op. cit., s. 18.

Mieczysław Gawlik, omawiając działania dyktatorów tego zrywu, skupił się na ich dokonaniach oraz bitwach, w których brali udział⁸. Drugi rozdział jest najobszerniejszą częścią publikacji, autor zawarł w nim cały przebieg powstania. Warto odnotować fakt, iż podzielił je na „trzy epoki”. Pisał:

W powstaniu styczniowym wyróżnić się dają trzy epoki:

1. Wybuch powstania i jego rozwój (od 22 stycznia do maja 1863 r.). Powstanie ogarnia południowo-zachodnią część Królestwa, Podlasie i Lubelskie i dociera do Litwy, Rusi i Żmudzi.
2. Trzechmiesięczny okres rozkwitu powstania (od maja do lipca 1863 r.). Powstanie w okresie tym obejmuje wszystkie ziemie polskie zaboru rosyjskiego po Dźwinę bałtycką i Dniepr.
3. Okres powolnego upadku (od lipca 1863 do maja 1865 r.). Siły powstańców wyczerpują się, pomoc zagranicą zawodzi, wojskom rosyjskim przychodzą nowe posiłki. Ostatni dyktator i Rząd Narodowy giną na szubienicach w Warszawie (5 sierpnia 1864). Uwija się jeszcze zbrojny oddział w Podlaskiem ks. Stanisława Brzóska, który z 7 towarzyszami dostaje się do niewoli rosyjskiej i ginie w Sokołowie 24 maja 1865, zamykając ostatni okres zbrojnej walki o wolność⁹.

Trzeci rozdział, zatytułowany *Wyprawy powstańcze z zagranicy. Udział Polaków z zaboru pruskiego i austriackiego w powstaniu*,

⁸ Autor omawianej publikacji przedstawia krótkie życiorysy: Ludwika Mierosławskiego, Mariana Langiewicza, Marcina Borelewskiego (Lelewela), Zygmunta Padlewskiego, Ludwika Narbutta, Zygmunta Sierakowskiego, ks. Antoniego Mackiewicza, Romualda Traugutta i ks. Stanisława Brzóska. Więcej informacji na temat wymienionych wyżej bohaterów w: Lech Chmiel, *General Ludwik Mierosławski: 1814–1878*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1975; Anna Borkiewicz, *Działania Langiewicza przed dyktaturą*, „Materiały i Studia do Historii Wojskowości” 1962, t. 8, cz. 2; *Polski Słownik Bibliograficzny*, t. 2, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1936, s. 322–324; Władysław Karbowski, *Zygmunt Padlewski 1835–1863*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1969; *Ludwik Narbutt 1832–1863*, oprac. Ł. Szelemej, Fundacja Kresowa Szlakiem Narbutta, Szczecin 2022; M. Gawlik, *W 50-rocznicę powstania styczniowego. Zygmunt Sierakowski*, Wydawnictwo Towarzystwa Szkoły Ludowej, Kraków 1913; Stanisław Łaniec, *Ksiądz Antoni Mackiewicz w latach manifestacji, konspiracji i powstania (1861–1863)*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2001; Władysław Kluz, *Dyktator Romuald Traugutt*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 1986; Bogusław Niemirka, *Ksiądz Stanisław Brzóska – ostatni dowódca Powstania Styczniowego. W 150. rocznicę śmierci*, Archiwum Państwowe w Siedlcach, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych Sigillum, Siedlce 2015.

⁹ M. Gawlik, op. cit., s. 20.

został poświęcony ekspedycjom, które umożliwiły powstańcom walkę z Imperium Rosyjskim. Autor omówił wyprawę morską z Anglii oraz z Turcji. W przypadku wyprawy tureckiej opisał ją lakonicznie, ograniczając się tylko i wyłącznie do nakreślenia problematyki całego wydarzenia¹⁰. Jeśli chodzi o ekspedycję morską w tekście został przedstawiony cel, przebieg, a także zaangażowanie Łapińskiego w dostarczenie broni i amunicji na Litwę i Żmudź. Autor zakończył rozdział streszczeniem, opisującym udział Galicji w Powstaniu Styczniowym. Wspomniał o organizacji komitetów i oddziałów na terenie zaboru austriackiego oraz ich przywódcach¹¹.

W czwartym rozdziale, *Opinia publiczna i Europa wobec styczniowego powstania*, dr Gawlik przedstawił opinię na temat słuszności powstania w Królestwie Polskim. W skąym zarysie omówił działania innych krajów w kwestii Powstania Styczniowego (Francja, Anglia, Belgia, Szwajcaria, Szwecja, Włochy, Turcja). Opisał zagadnienie organizacji komitetów i oddziałów za granicą¹².

W ostatniej części publikacji, zatytułowanej *Skutki powstania*, autor przedstawił konsekwencje upadku zrywu narodowowyzwoleńczego. Omówił stosowanie represji na obywatelach Królestwa Polskiego i Litwy (zsyłanie na Syberię, aresztowania i osadzenia w Cytadeli Warszawskiej, a także konfiskata dóbr i majątków ziemskich). W końcowym fragmencie przedstawił statystykę strat poniesionych przez powstańców.

Publikacja *Powstanie Styczniowe* autorstwa dr. Mieczysława Gawlika jest niewątpliwie źródłem wiedzy o Powstaniu Styczniowym. Autor przedstawił najważniejsze postacie z tamtego okresu, wydarzenia, przebieg bitew, a także zachowania społeczeństwa wobec rosyjskiego zaborcy. Książka jest szkicem na temat powstania, jednakże można ją wykorzystać w pracach badawczych, które są związane z historią wojskowości XIX wieku. Wydawanie tego typu reprintów pozwala na usystematyzowanie wiedzy o powstaniach narodowych. Przede wszystkim nowe wydanie „starej” publikacji umożliwi rozpowszechnianie

¹⁰ M. Gawlik opisuje zorganizowanie oddziału (250 ludzi) dowodzonego przez Zygmunta Miłkowskiego (T.T. Jeża).

¹¹ W tekście zostali uwzględnieni: ks. Adam Sapięha, prof. Ludwik Kubala, prof. Tadeusz Wojciechowski, hr. Stanisław Tarnowski, Józef Szujski.

¹² Np. We Francji zgłosiło się 500 tys. ochotników do wojska francuskiego na wypadek wojny z Rosją.

jej w szerszym gronie odbiorców. Jest to korzystne dla naukowców (dostępność publikacji), warto także dodać, że takie nowości wydawnicze przyczyniają się do kultywowania pamięci o bohaterach Powstania Styczniowego.

Bartłomiej Sokołowski

Mieczysław Gawlik, *Powstanie Styczniowe*, reprint wydawnictwa z 1925, red. Tadeusz Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2023, ss. 60.